

Tiina Vasko

Sormuksen Herra – Turun Taskulan ristiretkiaikaisen kalmiston Kristus-kasvoinen sormus

Ringens Herre – den korstågstida Kristusringen från Åbo Taskula

Artikeln presenterar en ring som påträffades i gravfältet i Taskula vid utgrävningar år 1938. Ringen, som härstammade från en mansgrav, var niokantig och försedd med rikliga bildmotiv. Den blev inte objekt för närmare forskning då den påträffades, och inte förrän på 2000-talet insåg man hur säreget detta föremål är. I dag, nästan 80 år senare har ringens hemlighet börjat öppna sig för skribenten. Ringens form och motiv har östliga influenser, men föremålet är möjligen tillverkat på Gotland, eftersom motivet har förverkligats enligt en skandinavisk modell. Ett definitivt svar på ringens proveniens kan ändå inte fastställas. Ringens motiv representerar en kristen ikonografi och den kan även ha haft en skyddande magisk innebörd.

Artikkeli esittelee sormuksen, joka löytyi Taskulan kalmiston kaivauksissa vuonna 1938. Miehen haudasta löytynyt yhdeksäntahoinen sormus runsaine kuva-aiheineen ei kuitenkaan tuolloin päässyt tarkemman tutkimuksen kohteeksi ja sen erikoislaatuisuus paljastui vasta 2000-luvulla. Nyt, lähes 80 vuotta myöhemmin, sormus paljasti salaisuutensa kirjoittajalle. Käsillä oleva artikkeli pohjaa aikaisempaan, englanninkieliseen, julkaisuun (Vasko 2015).

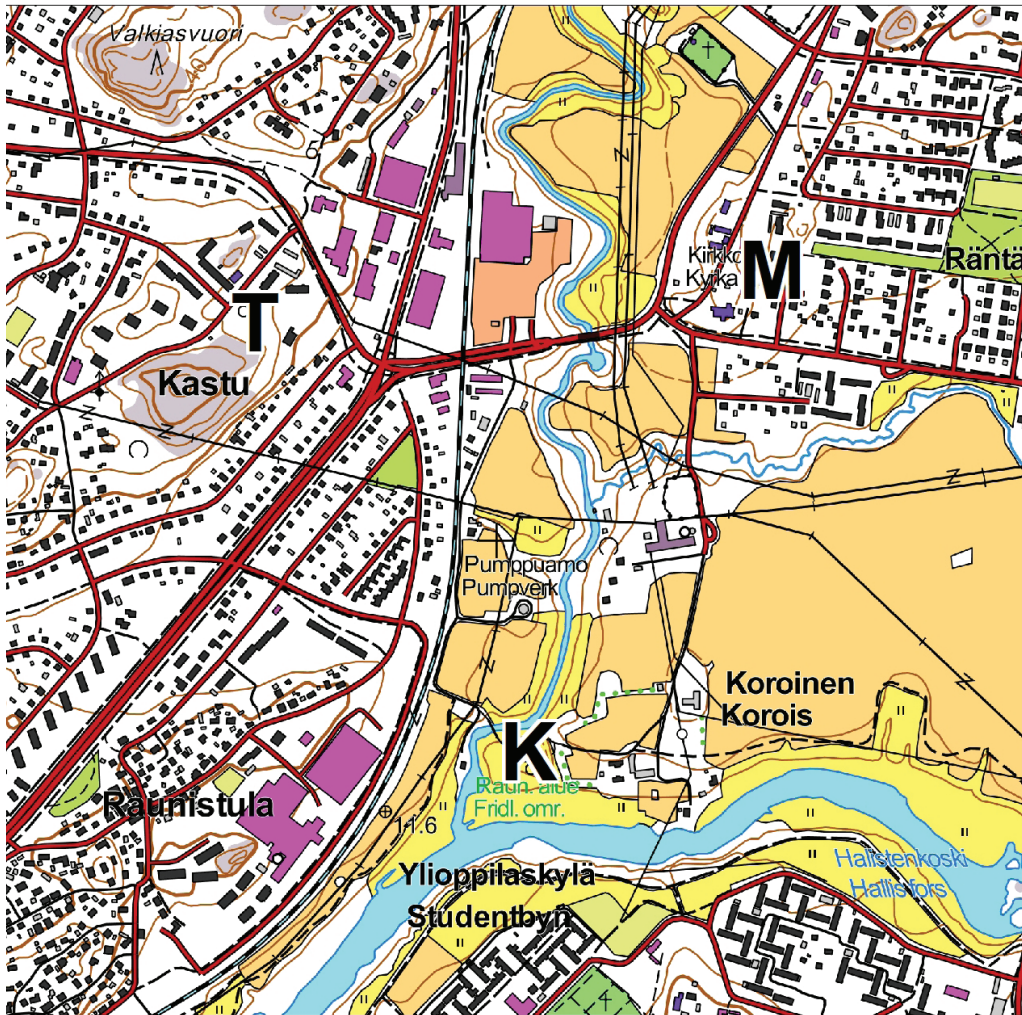
Taskula

Turun (ent. Maarian) Taskulan kalmisto on todennäköisesti ollut talon tai kylän hautapaikka. Se sijaitsee Vähäjoen länsipuolella, Aura- ja Vähäjoen yhtymäkohdasta 900 metriä luoteeseen. Vajaan kilometrin päässä sijaitsevat sekä Koroisten piispankirkon paikka että Maarian keskiaikainen seurakuntakirkko (kuva 1). Turun tuomiokirkkoon on matkaa linnuntietä reilut kaksi kilometriä.

Ruumishautakalmisto löytyi Maarian kappalaisen virkatalon viemäriojan kaivutoissa toukokuussa vuonna 1938. Ensimmäisenä paikalla käynyt Jorma Leppäaho kartoitti aluetta ja seuloi ojasta nostettua

irtomaata, josta löytyikin runsaasti esineitä. Saman vuoden kesäkuussa Ella Kivikoski tutki ojan kaivamisessa tuhoutuneet haudat, joita oli ainakin kolme. Kaksi hautaa erottui selvästi, mutta kolmas löytöryhmä oli epäselvä ja sisälsi esineistöä ilmeisesti kahdesta hautauksesta. Syyskuussa Nils Cleve jatkoi kaivauksia Turun historiallisen museon toimesta. Osoittautui, että viemärioja oli kaivettu useiden hautojen poikki (Kivikoski 1938; Cleve 1938). Löydöistä talletettiin osa Turun kaupungin historialliseen museoon (THM 13150: 1–215) ja osa Kansallismuseoon (KM 11275: 1–62). Vielä vuonna 1954 Helmer Salmo tutki pääraekennuksen pohjoispuolisella kallioalueella polttokenttäkalmistoa ja muutamia (ilmeisesti) ruumishautalöytöjä n. 25 metriä Cleven tutkimasta alueesta luoteeseen (Salmo 1954).

Kaikkiaan hautoja tulkittiin olevan 20, joista yksi oli mahdollisesti kaksoishaudaus. Suurin osa haudoista oli itä-länsi-suuntaisia ja ne sijaitsivat etelä-pohjoissuuntaisessa rivissä (kuva 2). Naisten haudat sisälsivät pääasiassa koruja, miesten haudat myös aseita ja työkaluja. Peräti neljässä miehen haudassa oli riipusristi tai -krusifiksi ja kahdessa pronssinen vati. Maa-aineksen

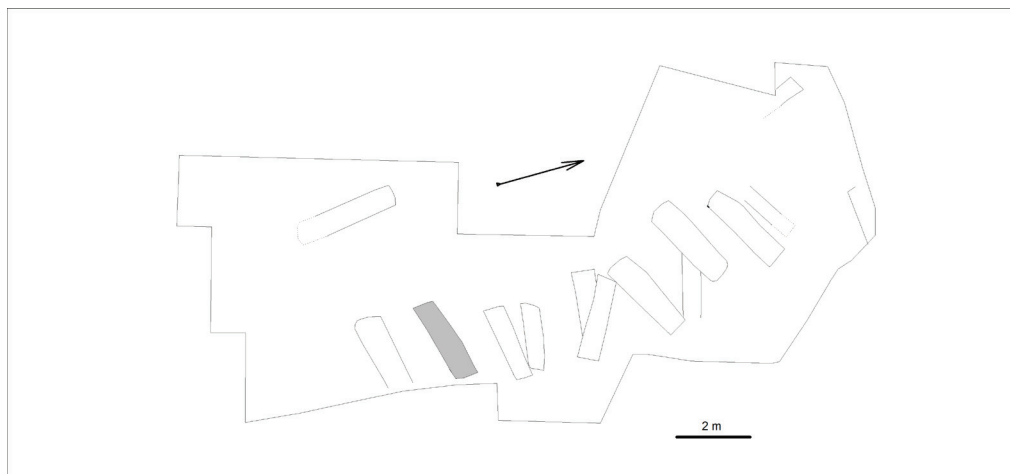

Kuva 1. Artikkelissa mainitut kohteet kartalla. Taskulan kalmisto (T), Maarian keskiaikainen kirkko (M), Koroinen (K). Pohjakartta © Maanmittauslaitos.

seulonnessa löydettiin myös kaksi hopeakehyksistä hiottua vuorikristallia, jotka lienevät peräisin joistakin kalmiston pohjoisosan haudoista (Jäkärä 2010: 94; Vasko 2016). Haudoista löydetty rahat ajoittuvat lähinnä 1000- ja 1100-luvuille (Talvio 2002: 176).

Turun ympäristössä esineellinen hautaustapa jatkui paikoin jopa 1200-luvun alkuun saakka (Riikonen 2003: 19; Jäkärä 2006: 42; Ruohonen 2013: 438). Samaan aikaan kun Taskulaan haudatut vainajat ovat vielä saaneet mukaansa myös aseita ja työ-

kaluja, on esimerkiksi Raision Ihalan vanhan kansakoulun ja Liedon Ristinpellon vainajat haudattu lähes esineettömästi. Korkeintaan mukana oli vaatetukseen liittyviä tai muita yksittäisiä esineitä; koruja, vyölaite tai veitsi. Tämä havaittiin myös Ravattulan Ristimäen varhaisen kirkon kirkkomaalla. Toisaalta, kuten Ristinpellossa ja Ihalassa, esiintyi Taskulassakin päällekkäistä hautaamista. Hautausalue on siis mahdollisesti ollut rajattu, mikä aiheutti tilanahtautta. Rajauksessa tiedetään käytetyn paitsi aitoja myös ojia (Cleve

Kuva 2. Taskulan kalmiston haudat. (Piirros: T. Vasko, Cleven 1938 mukaan).

1952: 167; Hirviluoto 1987: 9; Nilsson 1989: 126–127; Kieffer-Olsen 1990: 95; Ruuhonen 2013: 439; 2015: 10–11).

Mies ja sormus

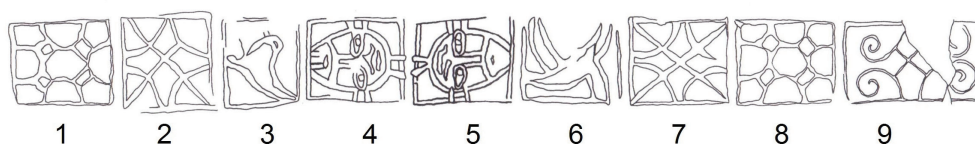
Tutkimuksissa numeron 5 saaneen haudan mies oli haudattu suorakaiteen muotoisessa lauta-arkussa. Hänellä oli mukanaan mm. gotlantilaistyyppinen vyö pronssisine eläinheloiineen, hopealankakoristeinen veitsi, punnuksia, kuolaimet ja putkilukko. Haudasta löytyi myös kaksi hopearahaa; saksalainen (1056–84) ja englantilainen (1135–54). Muista löydöistä erillään, haudan länsipäästä löytyi hopeasormus viitenä kappaleena (THM 13150: 29). Se oli vainajan rinnalla, mistä voimme olettaa sormuskäden olleen mahdollisesti taivutettuna rinnalle. Sormus on löytönä julkaistu aiemminkin, mutta kuvakenttiä katsottiin olevan vain viisi, eikä niitä tutkittu sen tarkemmin (Kivikoski 1939: 186; Luoto 1984: 72; Purhonen 1998: 55).

Sormuksen kehän muoto on ulkopuolelta litteä, yhdeksänkulmainen ja sisältä pyöreä. Sen leveys on etuosassa n. 8 mm ja takaosassa n. 7 mm, halkaisijan ollessa n. 22 mm. Ulkopinta muodostaa yhdeksän erillistä kuvakenttää (kuva 3). Sormuksen

kehystetyt kuvat on tehty uurtamalla ne metallin pintaan ja täyttämällä urat ilmeisesti niellolla (tarkempi analyysi esineen koostumuksesta valmistuu myöhemmin).

Monikulmaisen muotonsa puolesta se muistuttaa Skandinaviastakin löydettyjä 7-, 8- tai 9-kulmaisia hopea- tai kultasormuksia, joihin on kaiverrettu maagisia tekstejä. Näissä niin sanotuissa thebaalisormuksissa esiintyy merkitykseltään tuntematon teksti THEBALGUTGUTTANI. Sormukset ajoitetaan 1000-luvun lopulta 1100-luvulle (Lindahl 2003: 192, 203). Monikulmaisuus, sormuksen jako kuvakenttiin ja koristelu niellolla on tyypillistä erityisesti bysanttilaisissa sormuksissa. Uskonnollisilla kuva-aiheilla ja lauseilla varustetut sormukset olivat yleisiä jo varhain Bysantissa, kun niiden käyttö Euroopassa huipentui vasta 1400- ja 1500-luvuilla. Mainittakoon, että tanskalaisessa Gundslevmaglen aarrelöydössä yhdeksänkulmainen thebaalisormus löytyi yhdessä mm. bysanttilaisen reliikkiristin kanssa (Oman 1930: 23; Dalton 1912: 8–9, no. 46; Lindahl 2003: 14).

Vasta tarkastellessa mikroskooppilla sormuksen kehän kuvia huomaa, että sormuksen hieman leveämmällä keskikohdalla oleviin kahteen kuvakenttään on molempiin kuvattu tyylieltyt ihmiskasvot (kuva 4, kuviot 4 ja 5). Kasvokuvat on aseteltu sormuksen

Kuva 3. Taskulan hopeasormus. Piirroksessa sen kuvakentät on selvennetty ja numeroitu. (Kuva ja piirros: T. Vasko).

Kuva 4. Sormuksessa kuvatut Kristuksen kasvot ja niiden piirroskuvat. (Kuva: T. Vasko).

kehälle pitkittäin siten, että ne ovat pääläet vastakkain, katsoen vastakkaisiin suuntiin. Hahmolla on suuret, mantelinmuotoiset silmät ja vahvasti muotoiltu nenä. Kasvojen alaosassa on parta. Kasvojen molemmille puolille sekä pään päälle kuvattu valonsäde paljastaa kyseessä olevan Kristuksen kasvot.

Tapa kuvata Kristuksen kärsivät kasvot kankaalla tunnetaan jo 200-luvulta bysanttilaisesta Mandyliion-perinteestä. Tähän perinteeseen pohjautuva varhainen Kristuksen kuva löytyy esimerkiksi Gotlannista, Gardan kirkosta. Kalkkimaalauksessa oleva Mandyliion on ilmeisesti venäläisen tai kreikkalaisen taiteilijan tekemä 1100-luvun lopulla (Piltz 1989: 65; Lagerlöf & Svahnström 1991: 142). Läntisessä traditiossa aihe perustuu ns. Veronikan hikiliinaan. Ensimmäiset Pyhää Veronikaa koskevat legendat kirjoitettiin muistiin 1100-luvun lopulla. Pohjoismaissa Veronika-legenda tunnettiin hyvin 1400-luvulle tultaessa. Kristuksen ruumiin ja kasvojen kultilla oli keskiajan Suomessa huomattava hartaudellinen merkitys (Immonen 2004: 110–112).

Taskulan sormuksen kasvoissa on yksinkertaisuudessaan piirteitä Skandinaviasta tunnetuista viikinkiaikaisista kasvo- tai naamioriipuksista (kuva 5, Helmbrecht 2011: 223, 228). Ne ovat kuitenkin varsin samankaltaiset kuin keskiajalla laajalle levinneissä ns. Kristus-sormuksissa (kuva 6). Suomesta varsinaisia Kristus-sormuksia on löydetty seitsemän; Ulvilasta ja Keminmaalta molemmista kaksi, Eurasta, Köyliöstä ja Turusta kustakin yksi. Näiden lisäksi Espoosta löytyi sormuksen kanta vuonna 2012 (Immonen 2013: 158). Muodoltaan ne ovat kuitenkin täysin erilaisia kuin Taskulan sormus. Niissä kehältään pyöreään kulta- tai hopeasormukseen on kiinnitetty pyöreä levy, jossa on Kristuksen kasvokuva. Poikkeus tästä on Keminmaan Valmarinniemen haudan 77 sormus, joka on ilmeisesti valettu yhtenä kappaleena (Paavola et al. 2013: 49). Kristus-sormukset ajoitetaan Skandinaviassa varhaisimmillaan 1200-luvulle, mutta Suomessa vasta 1300–1400-lukujen vaihteeseen (Hammervold 1997: 61; Immonen 2009a: 277; Immonen 2009b: 133–135).

Kuva 5. Naamioriipus Trelleborgista, Ruotsista. (Piirros: T. Vasko, Helmbrecht 2011 mukaan).

Kuva 6. Ulvilan Kristussormus. (Kuva: Pentti Pere, Satakunnan Museo).

Lukumagiaa ja ristejä verkoissa

Taskulan sormuksessa luku 9 voi olla kristinuskoon liittyvää lukumagiaa: Pyhä kolminaisuus, kolme pyhää kuningasta, Kristuksen ylösnousemus kolmantena päivänä. Joissakin Skandinaviasta löydettyissä Kristus-sormuksissa on ollut kolmen kuningaan nimet (CASPAR MELCHIOR BALTHASAR) kaiverrettuna kehän sisäpuolelle (Lindahl 2003: 16, 117). Kansanuskomuksissa Kristuksen kasvojen ajateltiin mm. suojaavan onnettomuuksilta ja toimivan

verenseisauttajana (Riskä 1978: 240; Immonen 2009a: 299).

Sormuksen viiden kuvakentän ristikkokuvat muodostavat samanaikaisesti sekä verkko- että ristikuvioita. Verkkokuvioille voidaan myös osoittaa juuria kristillisessä symboliikassa. Uudessa Testamentissa Matteuksen evankeliumissa taivasten valtakuntaa verrataan nuottaan ja ihmisiä kaloihin (Matt. 13: 47–50). Markuksen evankeliumissa opetuslapsista puhutaan ihmisten kalastajina (Mark. 1: 17). Pyhä Pietari verkkoineen on kuvattu Paavin käyttämään ns. Kalastajan sormukseen (Anulus Piscatoris), joka luovutetaan virkaanasettamisen yhteydessä (Oman 1930: 33).

Ristikuviot muodostavat kahdenlaisia ristejä. Vinoneliön muodostama risti (kuva 3, kuvat 2 ja 7) esiintyy myös eräässä Köyliönsaaren C-kalmiston miehenhaudan ja Tampereen Vilusenharjun kalmistosta irtolöytönä löytyneessä sormuksessa (Purhonen 1998: 55). Kuviot 1 ja 8 muodostavat kelttiläistä ristiä muistuttavan kuvion, jossa rengas on ristin takana sen keskiosassa. Myös yksin esiintyvä kuvio 9 muodostaa vinoneliöristin, jossa on kiertyvät sivusakarit. Kahdessa kentässä, molemmin puolin Kristuksen kasvoja ovat tunnistamattomat kuviot (3 ja 6). Jälkimmäinen näistä muistuttaa lintua; kyseessä voi olla Pyhän Hengen symboli.

Ajatuksia

Ajan tapaan myös Taskulassa näkyvät voimakkaat Gotlannin yhteydet. Voisiko sormuksen alkuperä olla lännen suunnalla? Sormuksen kulkimien muoto, sen kuvakentät ja mahdollinen niellokoristelu viittaavat bysanttilaiseen kulttuuripiiriin. Gotlanti oli itäisten yhteyksiensä kautta omaksutun niellokoristuksen keskus Pohjoismaissa (Oldeberg 1966: 202). Myös itäisen kirkon vaikutus oli siellä voimakasta kristillistymisen alkuvaiheessa. Ehkä sormuksen muoto ja kuvaustapa tulevat idästä, mutta esine on tehty Gotlannissa ja kuva-aiheet on toteutettu skandinaavisen näkemyksen mukaan. Kasvokuvissa on samankaltaisuutta myös viikinkiaikaisen ihmiskuvauksen kanssa. Toistaiseksi sormuk-

sen alkuperä jää kuitenkin arvoitukseksi, koska toista vastaavaa ei ole löytynyt.

Kristinuskon symboloivana esineenä sormus vertautuu Taskulan neljästä muusta miehen haudasta löytyneisiin riipusristeihin ja -krusifikseihin. Tutkija Jörn Staecker on esittänyt, että voimme tulkita ristiriipukset kristillisiksi symboleiksi tai synkretistisiksi amuleteiksi, mutta emme koruiksi täysin vailla symbolistista merkitystä (Staecker 1999: 399). Tämä pätee varmasti myös Taskulan sormukseen. Sen lisäksi, että siihen kuvatut aiheet liittyvät kristilliseen kuvastoon, on vastakkaisiin suuntiin katsovien kasvojen ajateltu ehkä myös suojelleen kantajaansa. Rautakautisissa esineistöissä esiintyvän ristikoristelun voidaan tulkita olevan joko viite kristinuskoon tai sitten ristikuvion käyttöä pidetään vain yhtenä koristeluelementtinä. Kristuksen kuvaamisen merkitys sen sijaan on yksiselitteisempää; voidaan olettaa tällaisen esineen kantajan tuntevan kuvan aiheen. Myöhempien Kristus-sormusten löytöyhteyksien perusteella on myös pohdittu niiden mahdollista liittymistä hengellisen elämän edustajiin (Immonen 2009a: 316). Aiheeltaan tällainen sormus lienee kuitenkin tarkoittanut kantajalleen nimenomaan merkkiä uskosta (Paavola et al. 2013: 64).

”Sormuksen herran” hautaaminen on tapahtunut lähellä seurakunnan oletettua syntymäaikaa. Haudan nuorempi hopearaha ajoittaa hautaamisen aikaisintaan vuoteen 1135. Rahojen kiertoaika oli kuitenkin usein huomattavan pitkä, joten on mahdollista, että hautaus on tapahtunut vasta 1200-luvun puolella. Maarian seurakunnan ensimmäinen yhteinen puukirkko rakennettiin mahdollisesti 1200-luvun alkupuolella (Hiekkänen 2007: 88). Taskulan kalmistoon sen loppuvaiheessa tehtyjen hautojen kristillisyyttä voi pohtia mm. siitä näkökulmasta, että kirkkorakennuksen ei tarvinnut sijaita aivan hautapaikan äärellä ennen kuin vasta 1200-luvulta lähtien (Nilsson 1989: 50). Taskulaan on siis voitu haudata vielä siinäkin vaiheessa, kun seurakunnan ensimmäinen yhteinen puukirkko oli jo rakennettu.

Bibliografia

Painamattomat lähteet

- Cleve, N. 1938. Maarian Taskulan nuoremman rautakauden ruumiskalmisto. Kaivauskertomus. Turun kaupungin historiallinen museo.
- Kivikoski, E. 1938. Maaria, Taskula. Kaivauskertomus. Tutkimukset Maarian Taskulan pappilan alueella. Muinaistieteellinen toimikunta.
- Salmo, H. 1954. Tutkimukset Maarian Taskulan pappilan alueella 1954. Kaivauskertomus. Turun kaupungin historiallinen museo.

Kirjallisuus

- Cleve, N. 1952. En Kyrkogård från korstågstiden. *Corolla Archaeologica in honorem C. A. Nordman*. Helsinki: 160–167.
- Dalton, O. M. 1912. *Catalogue of the Finger Rings*. Early Christian, Byzantine, Teutonic, Medieval and Later, Begueathed by Sir Augustus Wollaston Franks. British Museum. London.
- Hammervold, A. 1997. *Fingerringe fra middelalderen i Norge : en undersøkelse av fingerringe fra middelalderen og ringe fra middelalder type*. Universitetets oldsaksamling. Varia 40. Universitetet i Oslo.
- Helmbrecht, M. 2011. *Wirkmächtige Kommunikationsmedien. Menschenbilder der Vendel- und Wikingerzeit und ihre Kontexte*. Acta Archaeologica Lundensia Series prima in 4°, No. 30. Lund.
- Hiekkanen, M. 2007. *Suomen keskiajan kirkot*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1117. Helsinki.
- Hirviluoto, A.-L. 1987. Raison emännän muinaispuku. *ABOA Turun maakuntamuseon vuosikirja* 49/1985: 8–23.
- Immonen, V. 2004. *Medieval vernicle finger rings in Finland*. Fornvännen 99: 103–118.
- Immonen, V. 2009a. *Golden Moments. Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600. I Text*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVI. Turku.
- Immonen, V. 2009b. *Golden Moments. Artefacts of Precious Metals as Products of Luxury Consumption in Finland c. 1200–1600. II Catalogue*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVI.
- Immonen, V. 2013. Keskiaikainen Kristusormuksen kanta Espoosta. *Suomen Museo* 2012: 158–160.
- Jäkärä, T. 2006. Aikakausten rajalla – Liedon Ristinpellon hautausmaa. *SKAS* 1/2006: 39–44.
- Jäkärä, T. 2010. Hiotut vuorikristallit – koruja, koristekiviä ja suurennuslaseja. *Kentältä poimittua 7. Kirjoitelmia arkeologian alalta*. Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja no. 12: 92–100.
- Kieffer-Olsen, J. 1990. Middelalderens gravskik i Danmark. *Hikuin* 17: 85–112.
- Kivikoski, E. 1939. Die Eisenzeit im Auraflusgebiet. *SMYA* XLIII.
- Lagerlöf, E. & Svahnström, G. 1991. *Gotlands kyrkor*. Kristianstad.
- Lindahl, F. 2003. *Symboler i guld og sølv. Nationalmuseets fingerringe 1000–1700-årene*. København.
- Luoto, J. 1984. Liedon Vanhanlinnan mäkinlinna. *SMYA* 87.
- Nilsson, B. 1989. *De sepulturis. Gravrätten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*. Bibliotheca Theologiae Practicae 44. Stockholm.
- Oldeberg, A. 1966. *Metallteknik under vikingatid och medeltid*. Stockholm.
- Oman, C. C. 1930. *Catalogue of Rings, in the Victoria and Albert Museum*. London.
- Paavola, K., Ikäheimo, J. & Vilkkama, R. 2013. Keminmaan Valmarinniemen kaksi keskiaikaista Kristus-ormusta. *Suomen Museo* 2012: 45–68.
- Piltz, E. 1989. For or against the image. *Byzans och Norden. Akta för Nordiska forskarkursen i bysantinsk konsthvetenskap* 1986. (Red.) Elisabeth Piltz: 59–67.
- Purhonen, P. 1998. Kristinuskon saapumista Suomeen. *SMYA* 106.
- Riikonen, J. 2003. Kalmistotutkimusta Korroisten kupeessa. *Koroinen eläväksi. Koroinen-seminaari 7.-8.4.2001. Turun maakuntamuseo, raportteja*: 15–20.

- Riska, T. 1978. Naantalín luostarikirkon Kristuksenpää. *Taidehistoriallisia tutkimuksia* 4: 233–242.
- Ruohonen, J. 2013. Kirkollisen kulttuurin alkulähteillä – Kaarinan Ravattulan varhaiskeskiaikainen kirkko ja kirkkomaa. *Historiallinen aikakauskirja* 111 (4): 433–440.
- Ruohonen, J. 2015. Löytöjä Ristimäeltä. Tuloksia ja tulkintoja vuoden 2014 kaivauksilta. *Arkeologia Nyt* 1/2015: 7–11.
- Staecker, J. 1999. Rex regum et dominus dominorum. *Die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden*. Lund Studies in Medieval Archaeology 23.
- Talvio, T. 2002. Coins and coin finds in Finland AD 800–1200. *Iskos* 12.
- Vasko, T. 2015. The Lord of the Ring – A Facies Christi Finger Ring from the Crusade Period Cemetery in Taskula, Turku Parish. *Finskt Museum* 2013–2015.
- Vasko, T. 2016. Taskulan uutta tutkimusta. Tulossa.

Tiina Vasko,
FM, arkeologi
Turku
tiinavasko@gmail.com